УДК 159.9-057.875(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3\(3\)-269-278](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3(3)-269-278)

Мозгова Галина Петрівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психосоматики та психологічної реабілітації, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (067) 196-1401, e-mail: gala_mozgovaya@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4836-245X>

Помиткіна Любов Віталіївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (099) 138-4738, e-mail: Lyubvit@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ДЕВІАНТНА ФОРМА ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Анотація. У статті поданий теоретико-методологічний аналіз явища кібербулінгу в студентському середовищі. Метою статті є висвітлення особливостей кібербулінгу як девіантної форми поведінки особистості в Інтернет-просторі серед студентської молоді. Кібербулінг визначено як свідомі деструктивні прояви поведінки з боку агресорів (однієї особи або групи) в Інтернет-просторі, які супроводжуються залякуванням, приниженням, знущанням, тобто психологічним терором з метою покарання іншої особи. Явище кібербулінгу вважається складним неконтрольованим процесом, який може бути затягненим у часі із залученням широкого кола учасників. Учасники цього процесу зазвичай проявляють девіантну поведінку, основні характеристики якої втілюються в певні рольові вади. Подана узагальнена характеристика проявів девіантної поведінки учасників кібербулінгу в залежності від обраної ролі, а саме: буллер (агресор), жертва, захисник, свідок, спостерігач, хамелеон. Узагальнені прояви кібербулінгу, особливості та характеристики протікання цього процесу, проаналізовані форми девіантної поведінки в інших схожих процесах, що мають місце в глобалізованому мережевому соціумі (тролінг, хейтінг, флеймінг, кіберсталкінг тощо).

Висновок: аналіз теоретичних і практичних досліджень вказує на те, що кібербулінг в студентському середовищі, як складна неконтрольована життєва ситуація, є серйозною загрозою для психологічного благополуччя усіх, хто в ній знаходиться. Поширеність феномена кібербулінгу і його можливі трансформації в зв'язку з постійним удосконаленням Інтернет-ресурсів визначають актуальність подальших розробок загальних теоретико-методологічних основ цього деструктивного явища. Брак розробок психодіагностичного інструментарію особливостей кібербулінгу засвідчує необхідність проведення не лише

теоретичних, але й емпіричних та експериментальних досліджень. Це дозволить проводити надійні порівняння і систематизацію емпіричних даних, а також на цій базі здійснювати розробку ефективних програм протидії та профілактики кібербулінгу.

Ключові слова: Інтернет-простір, кібербулінг, девіантна поведінка, студентська молодь, деструктивні ролі, психологічний тиск.

Mozgova Galyna Petrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychosomatics and Psychological Rehabilitation, M.P.Drahomanov National Pedagogical University, 9 Pyrohova St., Kyiv, 01601, tel.: (067) 196-1401, e-mail: gala_mozgovaya@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4836-245X>

Pomytkina Liubov Vitaliyivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Aviation Psychology, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: (099) 138-4738, e-mail: Lyubvit@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

CYBERBULLYING AS A DEVIANT FORM OF PERSONALITY'S BEHAVIOR IN THE INTERNET SPACE

Abstract. The article presents a theoretical and methodological analysis of the phenomenon of cyberbullying in the student environment. The aim of the article is to highlight the features of cyberbullying as a deviant form of personality's behavior in the Internet space among student youth. Cyberbullying is defined as deliberate destructive behavior manifestations by aggressors (one person or group) in the Internet space, which are accompanied by intimidation, humiliation, bullying, i.e. psychological terror with the goal to punish another person. The phenomenon of cyberbullying is considered as a complex uncontrolled process that can be prolonged in time with the involvement of a wide range of participants. Participants in this process usually demonstrate deviant behavior, the main characteristics of which are embodied in certain role defects. The generalized characteristic of manifestations of deviant behavior of cyberbullying participants depending on the chosen role is given, namely: bully (aggressor), victim, defender, witness, observer, chameleon. Manifestations of cyberbullying, features and characteristics of this process are generalized, forms of deviant behavior in other similar processes that take place in a globalized network society (trolling, hating, flaming, cyberstalking, etc.) are analyzed.

Conclusion: the analysis of theoretical and practical research indicates that cyberbullying in the student environment, as a complex uncontrolled life situation, is a serious threat to the psychological well-being of all who are in it. The prevalence of the phenomenon of cyberbullying and its possible transformations in connection with the constant improvement of Internet resources determine the relevance of further development of general theoretical and methodological foundations of this destructive phenomenon. The lack of development of psychodiagnostic tools of cyberbullying

peculiarities testifies to the need for not only theoretical but also empirical and experimental research. This will allow to make reliable comparisons and systematization of empirical data, as well as on this basis to develop effective programs to combat and prevent cyberbullying.

Keywords: Internet space, cyberbullying, deviant behavior, student youth, destructive roles, psychological pressure.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку глобалізованого мережевого соціуму несуть підростаючому поколінню ряд переваг щодо швидкості отримання необхідної інформації, обробки великих масивів даних, вибору оптимальних альтернатив тощо, що дає можливість бути мобільним, поінформованим, гнучким і всюди встигати. На сьогодні жодна сучасна людина не уявляє себе без мобільного телефону чи комп'ютера. Особливо це стосується студентської молоді, яка черпає знання не лише від викладачів в аудиторії, а й активно використовуючи медіа-ресурси.

Однак постійне перебування в мережі-Інтернет приносить не лише навчання й розвиток, а іноді – неприємності й прикрість. Далі мова піде про так званий «кібербулінг», що визначається вченими як цькування особи (знущання, залякування) з використанням цифрових технологій [12; 18]. Кібербулінг може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, на ігрових платформах і в мобільних телефонах. Це цілеспрямована модель поведінки, яка ставить своїм завданням залякати, розлютити або зганьбити того, хто став об'єктом цькування.

Отже, **метою статті** є висвітлення особливостей кібербулінгу як девіантної форми поведінки особистості в інтернет-просторі серед студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше явище «цькування інших» з'явилося в шкільному середовищі під назвою «булінг», про що було зафіксовано в працях як вітчизняних (Кон І., 2006; Солдатова Г., Зотова Е., 2011; Ярмина А., 2015; Рассказова Е., 2019 та ін.) так і зарубіжних вчених (Wang, J., Iannotti, R., & Luk, J., 2012). Булінг визначали як постійно повторювану й агресивну поведінку, спрямовану на учнів у шкільному середовищі і характеризували як прояв дисбалансу влади між агресором і жертвою [3; 4]. Інші вчені й дослідники розглядали боулінг як приниження, залякування чи психологічний тиск з метою свідомого виклику страху в іншого і підкорення його собі [Кон І., 2006; Hinduja, S. et al., 2008; Wang, J., Iannotti, R., & Luk, J., 2012].

З розвитком інформаційних технологій явище булінгу перенеслося в медіа-платформи й отримало назву «кібербулінгу», про що стверджують сучасні дослідження щодо особливостей цього процесу серед студентської молоді. Так вчені (Bauman, S. et al., 2015; Barlinska, J. et al., 2013; Allison, K., et al., 2016) вказують про широке розповсюдження кіберагресії в мережі Інтернет і необхідності глибокого всебічного дослідження цього феномену [7-9]. Позбавлення молоді безпосередньої комунікації віч-на-віч гальмує з'ясування стосунків, унеможливорює нівелювати проблемні сторони стресової ситуації, натомість затягується у часі, розширюючи коло учасників. Існує думка (Zych, I.,

Ortega-Ruiz, R., &Marín-López, I., 2016), що внаслідок переносу комунікації в онлайн-простір змінюється поведінка молоді, яка свідчить про брак живого спілкування й нездатність вирішувати ситуативні конфлікти [19].

Заслуговують на увагу дослідження вчених (Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., & Kimpton, M., 2017) щодо обґрунтування рольової поведінки учасників процесу кібербулінгу [15]. Зазначають, що є випадки, коли студенти-жертви звертаються за допомогою до третіх осіб, щоб ті в свою чергу нападали на агресора, що вказує на модель помсти як фактору протидії. Аналіз теоретичних і практичних досліджень вказує на те, що кібербулінг в студентському середовищі як складна життєва ситуація є серйозною загрозою для психологічного благополуччя усіх, хто в ній знаходиться.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать ряд досліджень, явище кібербулінгу поширилося у зв'язку з появою корона-вірусу й світової пандемії [11, 13], що змусило людей зробити перехід до самоізоляції і звернутися до Інтернет-ресурсів. Зрозуміло що, перш за все, ця ситуація вплинула на освітні процеси, і, зокрема, на студентство, оскільки стрімке поширення інформаційно-комунікативних технологій вплинуло на навчання.

Статистика сучасних досліджень (Черкасенко О., 2015; Caravita, S. et al., 2016) вказує на підвищення випадків кібербулінгу серед студентської молоді, які підтверджують, що за останні роки близько третини студентів були втягнені в процеси кібербулінгу в різних ролях: як жертви, свідки, глядачі та ін. Дослідники (Солдатова, Г., Ярмина, А., 2019) висвітлюють дані щодо свідомих деструктивних проявів поведінки з боку агресорів, яка супроводжується залякуванням, приниженням, тобто психологічним терором з метою покарання іншої особи. В ряді випадків це насильство може бути затягнутим у часі, оскільки агресор залишається невидимим, або систематично чи періодично повторюваним відносно однієї й тієї самої особи, нездатної захистити себе.

До проявів кібербулінгу відносять [5]:

- поширення в соціальних мережах неправдивої чи компроментуючої інформації, або розміщення фото, яке ставить власника в незручне становище;
- відправка образливих повідомлень або погроз в месенджерах;
- відправка неприйнятних повідомлень іншим не під своїм іменем тощо.

Практики спостерігають, що іноді цькування в особистому спілкуванні і в Інтернеті часто можуть відбуватися одночасно. Однак наслідки кібербулінгу складніші, оскільки залишається цифровий запис, який може виявитися або шкідливим, бо може поширюватися багаторазово, або корисним, бо може використовуватися як доказ того, щоб припинити зловживання [5; 10].

Як вказують дослідники (Бочавер, А., Хломов К., 2014), наслідки можуть бути тривалими і впливати на людину «жертву» по-різному [1]:

- психологічно – людина засмучена, відчуває себе збентеженою, обдуреною, іноді навіть накочує гнів або депресію;

- емоційно – почуття сорому або втрата інтересу до улюблених речей, друзів, хоббі, до життя взагалі;

- фізично – почуття втоми (втрата сну) або навіть такі симптоми, як болі в животі і головний біль, що можна віднести до психосоматики, тощо.

Людині дуже зле, а відчуття того, що над нею сміються або знушаються може перешкодити відкрито говорити про це або спробувати впоратися з проблемою. У самих крайніх випадках кібербулінг може навіть привести до того, що людина розлучається з життям.

На сьогодні дослідники виділяють крім кібербулінгу ще ряд видів девіантної поведінки в Інтернеті, що надзвичайно широко розповсюджується [5; 14]:

- флеймінг – розпалювання спору, публічні образи та емоційний обмін репліками в інтернеті між учасниками в рівних позиціях;

- тролінг – розміщення в інтернеті провокаційних повідомлень з метою викликати негативну емоційну реакцію або конфлікти між учасниками;

- хейтінг – негативні коментарі та повідомлення, ірраціональна критика на адресу конкретної людини або явища, часто неправдивої й без обґрунтування своєї позиції;

- кіберсталкінг – використання електронних засобів для переслідування жертви через повторювані повідомлення, що викликають тривогу, розпач і роздратування.

Із консультування студентів з'ясовано, що такі форми прояву девіантної поведінки мають місце. Отже, глобалізований мережевий соціум слугує людині не лише з метою полегшення праці й розвитку особистості, а й може використовуватися з метою заподіяння шкоди.

До основних характеристик кібербулінгу відносять: навмисність, регулярність, нерівність сил, груповий процес (затягується широке коло учасників), не закінчується сам по собі, негативний психологічний вплив ситуації на всіх учасників, а найбільше – на жертву [5].

Вчені й практики виділяють наступні особливості кібербулінгу:

- повну анонімність і дистантність агресора, тому агресор відчуває себе менш уразливим і відповідальним;

- можливість цькування 24 години, незалежність від часу і простору, місця перебування;

- одне джерело (фото, пост тощо) може використовуватися безліч разів;

- поступове збільшення аудиторії спостерігачів;

- жертвою кібербулінгу може стати кожен незалежно від статусу й віку;

- не залишає фізичних слідів, непомітність для найближчого оточення (батьків, сім'ї, друзів тощо);

- як правило, жертва приховує факт цькування, бо не знає, що робити;

- як визначають, кібербулінгу не можна протистояти самотужки.

Хто ж є учасниками кібербулінгу? Дослідники визначають, що це, переважно, особи з найближчого оточення – ображені, ті що заздрають, ті, кому «перейшли дорогу» в чомусь, однак слабкі особистості, котрим не вистачає духу

з'ясувати стосунки віч-на-віч [16; 17]. Зазвичай у процесі кібербулінгу відбувається розподіл ролей, які зафіксовані дослідниками: агресор, жертва, свідки, спостерігачі, захисники тощо. Зазначають також, що агресивний гумор є предиктором проявів кібербулінгу і може бути використаний агресором для приниження, чуток, зниження популярності людини або групи людей заради відчуття власної переваги і отримання задоволення. Самозневажливий стиль гумору у кіберагресора може бути способом подолання певним труднощів і заниженою самооцінкою [5].

Досліджуючи природу кібербулінгу (Olweus, B., Limber, S., 2019) визначають цілу низку провідних мотивів кіберагресора, до яких відносять: принесення шкоди іншому; помститися; підтримати власну репутацію за рахунок іншого; досягти певну мету; отримати вигоди; продемонструвати свою силу й зверхність; вилити свій негатив на когось; показати своє ставлення; за компанію з друзями; просто розважитися; поекспериментувати й поспостерігати за реакцією інших людей. Також вказується на перевагу агресії в онлайн чим наяву.

Узагальнюючи теоретичний аналіз літератури, можемо запропонувати наступну класифікацію, що характеризує девіантну поведінку особи, відповідно обраної ролі у процесі кібербулінгу (див. табл. 1).

Звідки ж беруться буллери (агресори)? Це перш за все особи з викривленим світосприйняттям і спотвореним світоглядом. Може в дитинстві недолюблені батьками, може непомічені й недохвалені вчителями, можливо незаслужено покарані кимось, або нездатні проявити себе в позитивних досягненнях тощо, вочевидь, особистості з досвідом дитячих (підліткових) психотравм, що призвели до розвитку деструктивної життєвої позиції (світогляду). Це особи з потенційними можливостями, які, нажаль, спрямовуються в деструктивне русло [16; 17].

Звісно, що на розвиток агресорських навичок у незрілої особистості впливає також мережа-Інтернет з різноманітними іграми, де панує вбивство, насилля, зверхність, де демонструється сила усілякої зброї і перемога найсильнішого. Навіть сучасні мультфільми, які ще недавно були переважно для дітей, тепер нагадують фільми жахів для дорослих. Зрозуміло, що дитяча та й підліткова психіка неготова до переробки такої кількості інформації, відмежування добра і зла, до прийняття адекватного вибору й обдуманого рішення: на кого бути схожим?! [16]. Отже, сучасне цифрове суспільство поступово переходить від комунікації в «живому» просторі й часі до перебування в мережі-Інтернет в якості переможців і крутих завойовників світу.

Таким чином, в якості профілактики, щоб максимально убезпечити себе і своїх близьких від небезпек у мережі-Інтернет, потрібно постійно вдосконалювати свої знання та навички в області інформаційної безпеки в мережевому просторі й навчатися правилам поведінки. Вчені й практики пропонують наступні заходи [1; 2; 4]:

Таблиця 1

**Прояви девіантної поведінки учасників кібербулінгу
в залежності від обраної ролі**

№ п/п	Роль у процесі кібербулінгу	Ознаки девіантної поведінки
1.	Агресор (буллер)	Високий рівень інтернет-активності, імпульсивності, низький рівень емпатії, зверхність, самовпевненість, образа зі злістю й гнівом, впевненість, що не буде покараний, отримує задоволення від страждань жертви
2.	Жертва	Пригніченість, розпач, занижена самооцінка, підвищена тривожність, фрустрація, зневіра у власних силах, втрата контролю над ситуацією, самотність, страх, відчай, зневіра у добро, порядність, порятунок, втрата сенсу життя, схильність до суїциду
3.	Свідок	Бездіяльність, страх оцінки ситуації, коливання в обидві сторони (від агресора до жертви і навпаки), як правило не вмішуються і не допомагають
4.	Спостерігач	Пасивні учасники процесу: невизначеність, байдужість, страх прийняття рішення з ким бути, бездіяльність
5.	Захисник	Співчуття жертві, муки совісті, страх потрапити в таку ж ситуацію, допомога слабка й нестабільна
6.	Помічник агресора	Афіліативне ставлення, бажання приєднатися до «успіху» агресора, ведомі, нездатні на самостійні кроки й прийняття рішень
7.	Хамелеон	Відчувши кібер-приниження на собі, може стати агресором для інших, названі як «жертва-агресор», інверсивні, провокуючі

1. За можливості, дотримуватися приватності, не повідомляти свої персональні дані.

2. Не відкривати доступ до своєї сторінки незнайомим людям.

3. Стежити за інформацією, яку викладаєте в Інтернеті.
4. Не посилати повідомлення із зображеннями, які можуть когось образити.
5. Не відповідати на образи і не мститися.
6. Блокувати агресора або деактивувати свій аккаунт.

Також важливою порадою для батьків є постійна поінформованість про всі справи своїх дітей стосовно їх онлайн-активності, а практичним психологам освітніх закладів пропонується проведення інформаційно-профілактичних антибулінгових заходів, проведення бесід не тільки з жертвою і агресором, а з усіма групами учнів чи студентів.

Висновки. Кібербулінг – агресивні, навмисні, що повторюються і тривалі у часі дії, вчинені однією особою або групою осіб з використанням електронних форм контакту щодо жертви, якій важко захистити себе. Поширеність феномена кібербулінгу і його можливі трансформації в зв'язку з безперервною модернізацією Інтернет-ресурсів визначають актуальність розробки загальних теоретико-методологічних та практичних досліджень по даній темі. Брак розробок психодіагностичного інструментарію особливостей кібербулінгу на даний час унеможливує проведення емпіричних та експериментальних досліджень. Однак необхідно проводити систематичне опитування студентської молоді з метою виявлення означених деструктивних процесів. Це дозволить проводити надійні порівняння і систематизацію емпіричних даних, а також на цій базі здійснювати розробку ефективних програм протидії та профілактики кібербулінгу, що буде висвітлено у наступних публікаціях.

Література:

1. Бочавер А.А. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий / А.А. Бочавер, К.Д. Хломов // Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2014. – Т. 11. – № 3. – С. 177–191.
2. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться / И.С. Кон // Семья и школа, 2006. – № 11. – С. 15–18.
3. Солдатова Г.У. Феномены традиционного буллинга и кибербуллинга: сходства и различия / Г.У. Солдатова, Е.Н. Львова, И.Д. Пермякова // Цифровое общество как культурно-исторический контекст развития человека: сб. науч. ст. и мат. междун. конф. Коломна: Государственный социально-гуманитарный университет, 2018. – С. 380–384.
4. Солдатова Г.У. Безопасность подростков в Интернете: риски, совладание и родительская медиация / Г.У. Солдатова, Е.И. Рассказова // Национальный психологический журнал, 2014. – № 3 (15). – С. 39–51. doi: 10.11621/npj.2014.0305
5. Солдатова Г.У. Кибербуллинг: особенности, ролевая структура, детско-родительские отношения и стратегии совладания / Г.У. Солдатова, А.Н. Ярмина // Национальный психологический журнал, 2019. – №3(35). – С. 17–31. doi: 10.11621/npj.2019.0303
6. Черкасенко О.С. Феномен кибербуллинга в подростковом возрасте / О.С. Черкасенко // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии, 2015. – № 6. – С. 52–54.
7. Allison, K.R., & Bussey, K. (2016). Cyber-bystanding in context: A review of the literature on witnesses' responses to cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 65, 183–194.
8. Barlinska, J., Szuster, A., & Winiewski, M. (2013). Cyberbullying among adolescent bystanders: Role of the communication medium, form of violence, and empathy. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23, 37–Retrieved from: <https://doi.org/10.1002/casp.2137>.

9. Bauman S. (2015). Types of Cyberbullying. *Cyberbullying: What Counselors Need to Know*, 53–58. doi: 10.1002/9781119221685.ch4
10. Caravita S., Colombo B., Stefanelli S., & Zigliani R. (2016). Emotional, psychophysiological and behavioral responses elicited by the exposition to cyberbullying situations: Two experimental studies. *Psicología Educativa*, 22(1), 49–59.
doi: 10.1016/j.pse.2016.02.003
11. Fousiani, K., Dimitropoulou, P., Michaelides, M. P., & Van Petegem, S. (2016). Perceived Parenting and Adolescent Cyber-Bullying: Examining the Intervening Role of Autonomy and Relatedness Need Satisfaction, Empathic Concern and Recognition of Humanness. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7), 2120–2129. doi:10.1007/s10826-016-0401-1.
12. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129–156.
doi: 10.1080/01639620701457816
13. Iranzo, B., Buelga, S., Cava, M.J., & Ortega-Barón, J. (2019). Cyberbullying, psychosocial adjustment, and suicidal ideation in adolescence. *Psychosocial Intervention*, 28, 75–81.
doi:10.5093/pi2019a5.
14. Olweus, D., & Limber, S. P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current opinion in psychology*, 19, 139–143. doi: 10.1016/j.copsyc.2017.04.012
15. Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., & Kimpton, M. (2017). Exploring university students' coping strategy intentions for cyberbullying. *Journal of interpersonal violence*, 32(3), 446–462. doi: 10.1177/0886260515586363.
16. L. Pomytkina, L. Moskalyova, Y. Podkopaieva, S. Gurov, & S. Podplota, V. Zlahodukh. (2019). Empirical studies of socio-psychological conditions of formation of ideas about the spiritual ideal in primary school children, *International Journal of Children's Spirituality*, 24:4, 371–388. SCOPUS DOI: <https://doi.org/10.1080/1364436X.2019.1672626>
17. Pomytkina L., Gudmanian A., Kovtun O., Yahodzinskyi S. (2020). Personal choice: strategic life decision-making and conscience, *E3S Web of Conferences*, Vol.164, 10021 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016410021>
18. Wang, J., Iannotti, R. J., & Luk, J.W. (2012). Patterns of adolescent bullying behaviors: Physical, verbal, exclusion, rumor, and cyber. *Journal of school psychology*, 50(4), 521–534. doi: 10.1016/j.jsp.2012.03.004
19. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Marín-López, I. (2016). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies. *Psicología Educativa*, 22(1), 5–doi: 10.1016/j.pse.2016.03.002.

References:

1. Bochaver, A.A., & Khlomov, K.D. (2014). Kiberbuling: travlia v prostranstve sovremennyh tehnologiy [Cyberbullying: bullying in the space of modern technologies] // *Psychology. Journal of the Higher School of Economics*. Vol. 11.No. 3.P. 177–191 [in Russia].
2. Kon I.S. (2006). Chto takoe buling i kak s nim borotsya [What is bullying and how to deal with it] // *Family and school*. No. 11. P. 15–18. [in Russia].
3. Soldatova, G.U., Lvova E.N., & Permyakova, I.D. (2018). Phenomeny tradishionnogo bulinga i kiberbulinga: shodstva i razlichiya [Phenomena of traditional bullying and cyberbullying: similarities and differences] // *Digital society as a cultural and historical context of human development: collection of articles*. scientific. Art. and mate. international conf. Kolomna: State Social and Humanitarian University, pp. 380–384. [in Russia].
4. Soldatova, G.U., & Rasskazova, E.I. (2014). Bezopasnost podrostkov v Internrte: rysri, sovladanie i roditelskaya mediasia [Safety of adolescents on the Internet: risks, coping and parental mediation] // *National psychological journal*, No. 3 (15). S. 39–51. [in Russia]
doi: 10.11621 / npj.2014.0305

5. Soldatova, G.U., & Yarmina, A.N. (2019). Kiberbuling: osobennosti, rolevaya struktura, detsko-roditskie otnosheniya I strategii sovladaniya [Cyberbullying: features, role structure, parent-child relationships and coping strategies] // *National Psychological Journal*. No. 3 (35). S. 17–31. [in Russia]. doi: 10.11621 / npj.2019.0303
6. Cherkasenko, O.S. (2015). Fenomen kiberbulinga v podrostkovom vozraste [The phenomenon of cyberbullying in adolescence] / O.S. Cherkasenko // *Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology*, No. 6. P. 52–54. [in Russia].
7. Allison, K.R., & Bussey, K. (2016). Cyber-bystanding in context: A review of the literature on witnesses' responses to cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 65, 183–194. [in USA].
8. Barlinska, J., Szuster, A., & Winiewski, M. (2013). Cyberbullying among adolescent bystanders: Role of the communication medium, form of violence, and empathy. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23, 37 [in USA]. <https://doi.org/10.1002/casp.2137>.
9. Bauman, S. (2015). Types of Cyberbullying. Cyberbullying: What Counselors Need to Know, 53–58. [in Turkish]. doi: 10.1002/9781119221685.ch4
10. Caravita, S., Colombo, B., Stefanelli, S., & Zigliani, R. (2016). Emotional, psychophysiological and behavioral responses elicited by the exposition to cyberbullying situations: Two experimental studies. *Psicología Educativa*, 22(1), 49–59. [in Spanish].
11. Fousiani, K., Dimitropoulou, P., Michaelides, M.P., & Van Petegem, S. (2016). Perceived Parenting and Adolescent Cyber-Bullying: Examining the Intervening Role of Autonomy and Relatedness Need Satisfaction, Empathic Concern and Recognition of Humanness. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7), 2120–2129. [in USA]. doi:10.1007/s10826-016-0401-1.
12. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129–156. [in USA]. doi: 10.1080/01639620701457816
13. Iranzo, B., Buelga, S., Cava, M.J., & Ortega-Barón, J. (2019). Cyberbullying, psychosocial adjustment, and suicidal ideation in adolescence. *Psychosocial Intervention*, 28, 75–81. [in Spanish] doi:10.5093/pi2019a5.
14. Olweus, D., & Limber, S.P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current opinion in psychology*, 19, 139–143. [in USA]. doi: 10.1016/j.copsyc.2017.04.012
15. Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., & Kimpton, M. (2017). Exploring university students' coping strategy intentions for cyberbullying. *Journal of interpersonal violence*, 32(3), 446–462. [in Australia]. doi: 10.1177/0886260515586363.
16. L. Pomytkina, L. Moskalyova, Y. Podkopaieva, S. Gurov, S. Podplota, & V. Zlahodukh (2019). Empirical studies of socio-psychological conditions of formation of ideas about the spiritual ideal in primary school children, *International Journal of Children's Spirituality*, 24:4, 371–388 SCOPUS [in United Kingdom]. DOI: <https://doi.org/10.1080/1364436X.2019.1672626>
17. Pomytkina L., Gudmanian A., Kovtun O., & Yahodzinskyi S. (2020). Personal choice: strategic life decision-making and conscience, *E3S Web of Conferences*, Vol.164, 10021 [in France].
18. Wang, J., Iannotti, R.J., & Luk, J.W. (2012). Patterns of adolescent bullying behaviors: Physical, verbal, exclusion, rumor, and cyber. *Journal of school psychology*, 50(4), 521–534. [in USA]. 10.1016/j.jsp.2012.03.004
19. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Marín-López, I. (2016). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies. *Psicología Educativa*, 22(1), 5. [in Spanish]. doi: 10.1016/j.pse.2016.03.002.